

nam ik dat het Schotten waren – naar het landingsstrandje, waar ik het hondje aan een van hen moest afgeven. Wat er verder met het beestje is gebeurd, weet ik niet. We werden elk door een van de Britten nogmaals, maar nu veel grondiger gefouilleerd en de man die zich met mij bezighield, sprak accentloos Duits tegen mij. Toen ik hem vroeg hoe dat kon, zei hij dat hij in Canada had gewoond, maar dat hij in Schweinfurt was geboren en opgegroeid. Ik vond dat onbegrijpelijk, want er was ons door de Nazi's altijd verteld dat het onmogelijk was dat er ook maar één Duitser bij de geallieerden in dienst zou zijn. We moesten lange tijd op het strandje wachten tot er een landingsboot beschikbaar was om ons naar Breskens te brengen en uit-

eindelijk belandde ik in een gevangenkamp in Engeland.”

Zo kwam Hans Bannick, net als John Dack, via Vlissingen in een krijgsgevangenkamp terecht.

Het resultaat van enig onderzoek is dat de vroegere tegenstanders contact met elkaar hebben opgenomen en elkaar geregeld bellen en schrijven. Voormalige vijandschap is veranderd in vriendschap; en dat allemaal dankzij een verhaaltje in *De Wete!*

Hans Tuynman

Met dank aan Jules Braat te Vleuten.

The Middelburg Margarine Works

Geschiedenis van een Middelburgse margarinefabriek

In *De Wete* van april 2001 beloofde ik een vervolg op mijn artikel over de stoomrijstpellerij aan de Seisstraat in Middelburg. Deze keer volop aandacht voor de margarinefabriek die in 1879 werd gevestigd op het terrein en gedeeltelijk in de gebouwen van de voormalige rijstpellerij. Alle gebruikers van de gebouwen na de sluiting van de margarinefabriek in 1917 komen eveneens aan bod. Voor een beter begrip is het nuttig om eerst iets te weten over de opkomst van de margarine-industrie.

Kunstboter

Voor de oorsprong van de margarine moeten we naar Frankrijk. Rond 1866 gaf keizer Napoleon III de scheikundige Hippolyte Mège-Mouriès de opdracht een product te bereiden dat boter kon vervangen en dat bovendien goedkoper was en langer houdbaar. Dit op aandringen van de Franse marine die behoefte had aan een lang houdbaar voedingsvet. Tevens wilde de keizer de arbeiders in de Franse steden een goed botersurrogaat aanbieden. Door

de sterk gestegen boterprijzen werd boter voor steeds meer mensen onbetaalbaar. Mège-Mouriès ontwikkelde een product dat zoveel mogelijk op echte boter leek qua smaak, smeerbaarheid en geschiktheid voor bakken en braden. De kunstboter, zoals het product aanvankelijk werd genoemd, was in tegenstelling tot wat de naam doet vermoeden een landbouwproduct bestaande uit bewerkt rundvet, melk en slechte boter, met een kleine toevoeging van plantaardige olie. De belangrijkste grondstof was het bewerkte rundvet, dat ook wel oleomargarine werd genoemd. Op deze uitvinding verkreeg de Franse uitvinder in 1869 octrooi in Frankrijk en Engeland.

In Nederland was sedert 1869 geen octrooiwet meer van kracht en daardoor waren uitvindingen hier niet beschermd. Boterhandelaar A. Jurgens uit Oss profiteerde hiervan door het procédé voor de vervaardiging van kunstboter te kopen van Mège-Mouriès om in Nederland fabrieken te kunnen oprichten. In 1871 richtte hij zijn eerste kunstboterfabriek op in Oss. Spoedig was het geheim van de fabricage van margarine bij meerdere mensen bekend, maar de belangrijkste reden voor de explosieve groei van het aantal margarinefabrieken in de jaren 1879-'80 was de plotselinge beschikbaarheid van grote hoeveelheden oleomargarine die vanaf 1877 vanuit de Verenigde Staten werden aangevoerd in de haven van Rotterdam. Fabrikanten hoefden alleen maar naar Rotterdam af te reizen om de 'oleo' op de vrije markt te kunnen kopen. Binnen twee jaar steeg het aantal margarinefabrieken van 14 in 1878 tot 68 in 1880. Een aantal groeide uit tot grote bedrijven, maar een nog veel groter aantal verdween geruisloos

na een vrij kort en weinig succesvol bestaan.

In 1910 telde Nederland nog 28 margarinefabrieken. De bekendste waren Van den Bergh en Jurgens, toen nog elkaars concurrenten in Oss, maar in 1930 zouden ze fuseren tot Margarine Unie te Rotterdam. Weer veel later zou hieruit na een fusie met het Engelse zeepproduct Lever Brothers de multinational Unilever ontstaan. Tegenwoordig is margarine of halvarine niet meer weg te denken in elk huishouden.

Oprichting

Zoals vermeld in *De Wete* van april 2001 kwamen de gebouwen van de opgeheven N.V. Middelburgsche Stoompellerij en Meelfabriek in handen van eigenaren van een margarinefabriek. Hoe kwam deze overdracht tot stand?

De pellerij staakte zijn productie op het einde van 1865. De officiële liquidatie van het bedrijf vond echter pas later plaats. Op 31 mei 1876 verschenen mr. Nicolaas Cornelis Lambrechtsen van Ritthem, Johan Pieter Fokker en mr. Gerrit Adriaan Fokker, tezamen de Commissie van liquidatie van de ontbonden vennootschap 'De Middelburgsche Stoompellerij en Meelfabriek', als getuigen bij de openbare verkoop van de bezittingen van de genoemde vennootschap. Het ging hierbij om de volgende zaken: een fabrieksgebouw met kantoor, pakhuiszolder en een doorgang, alles gelegen aan de Seisstraat Q 10/11. Verder een woonhuis aan de Seisstraat Q 12, pakhuizen aan Seisstraat Q 8/9, een pakhuis op het fabrieksterrein en ten slotte een woonhuis aan de Herengracht Q 21. Voor de prijs van f 10.196,- kwamen deze onroerende goederen in het bezit van de firma G. Alberts Lzn. & Co.

Deze houthandel beschikte over een kuiperij en mogelijk zocht men naar meer afzet voor de geproduceerde vaten, want Alberts kreeg in 1879 een hinderwetvergunning van de gemeente Middelburg voor de oprichting van een margarineboterfabriek in de Seisstraat, achter perceel wijk Q 10/11, op het terrein van de voormalige

Hoek uit Middelburg en François Henri Joseph Wibaut, koopman te Middelburg, richtten de N.V. Middelburgsche Kunstboterfabriek op. Het maatschappelijk kapitaal was f 100.000,-, verdeeld over 20 aandelen op naam van f 5.000,-. M.P.A. Proos werd directeur en Alberts, Ghijsen en Smulders traden op als commissaris.

rijstpellerij. Boter en margarine werden toen nog veel verkocht in houten vaten. De firma Alberts ging de fabriek niet zelf exploiteren maar nam er wel in deel.

Op 2 juli 1879 verschenen zes personen bij notaris A.M. Tak in Middelburg om een naamloze vennootschap op te richten tot het maken en verkopen van margarineboter. De kooplieden Gerardus Alberts Lambertszoon en Mathieu Charles Ghijsen, beiden uit Middelburg, Marinus Pieter Adriaan Proos, technoloog uit Middelburg, Augustinus Franciscus Smulders, industrieel, wonende te Utrecht, aannemer Jan van den

Het voormalige pakhuis van de margarinefabriek, Seisstraat 19-23a te Middelburg. (Foto Leo Hollestelle)

Toen de N.V. Middelburgsche Kunstboterfabriek officieel was opgericht, kon men overgaan tot de aankoop van terrein en gebouwen. Houthandelaar Gerard Alberts Lambertszoon en koopman Mathieu Charles Ghijsen, de enige aansprakelijke vennoten van deze firma, verkochten op 20 oktober 1879 het pakhuis met erf en de boterfabriek met erf aan de Seisstraat aan de kunstboterfabriek, die in advertenties

werd aangeduid met de naam 'Onze Margarine', hoewel dit niet de statutaire naam was. Dat er bij de verkoop van de gebouwen al sprake was van een boterfabriek, zou er misschien toch op kunnen duiden dat Alberts reeds zelf kunstboter produceerde maar dit achteraf liever overliet aan de technisch meer begaafde Proos.

Inrichting van de fabriek

G. Alberts Lzn. kreeg in 1879 van de gemeente Middelburg een hinderwetvergunning voor de oprichting van een margarine-boterfabriek met stoomvermogen aan de Seisstraat op perceel Q 10/11, op het terrein van de voormalige rijstpellerij, onder de voorwaarde dat de schoorsteen minstens 16 meter hoog zou worden. In 1885 werd een vergunning verleend voor een inrichting tot het voortbrengen van koude door ammoniak. M.P.A. Proos verkreeg in 1905 een hinderwetvergunning tot het plaatsen van een tweede stoommachine in zijn margarinefabriek in de Seisstraat, wijk Q 8/9. De fabriek werd in 1907 voorzien van de nieuwste machines voor de pasteurisering en snelkoeling van melk en in verband daarmee werd een tweede ijs- en koelmachine benevens een koelruimte ingericht.

Het kantoor van de margarinefabriek was gevestigd aan het Seisplein Q 331 en in 1916 aan het Seisplein Q 286, maar nabij de fabriek, links van de poort, in het huidige pand Seisstraat 17, was ook een kantoor of een kantoortje.

In 1882 werd het fabrieksgebouw vergroot en liet men een bergplaats voor brandstoffen bouwen. Tevens kreeg men in hetzelfde jaar toestemming van de gemeente om het spoelwater in het stadsriool te lozen. Voor deze lozing moest een afzonderlijke

leiding en inrichting worden gemaakt. De relatie met houthandel Alberts bleek ook in 1882 toen deze een vergunning kreeg voor een elektrische leiding tussen zijn fabriek en de Middelburgsche Kunstboterfabriek. Uit een polisboek van de verzekeringsmaatschappij Fa. P.L. de Bruijne en Zoon in het archief van Bank Hondius kunnen we de bezittingen van de margarinefabriek en hun verzekerde waarde afleiden:

"a. Gebouw ingericht tot margarinefabriek, ijsmachinelokaal, pakkamer, kistenmakerij, machinekamer en ketelhuis. De lokalen zijn direct met elkaar verbonden. De zolder is ingericht tot bergplaats van bedrijfsmaterialen en standplaats voor verkoelingsapparaat met reservoir: f 13.800,-.

b. Kantoorgebouw, waarboven zolder dienende tot bewaarplaats archief, inclusief inrijpoort met muur staande aan het Seisplein, achter de fabriek en op 4,6 meter daarvan verwijderd: f 3.600,-.

c. Woonhuis met overdekte poort, inclusief omschutting en portiersloge, staande op de erve op een afstand van 11 m van het ketelhuis en uitkomende aan de Seisstraat Q 10/11: f 1.000,-.

d. Pakhuis, dienende tot magazijn van koopmansgoederen: margarine, olie, boter enz., mede gelegen op de erve der genoemde fabriek en op 9 meter daarvan verwijderd: f 8.500,-.

e. Houten loods dienende als bergplaats van grond-, brandstoffen en bedrijfsmaterialen, grenzende aan gemeld pakhuis op een afstand van 11 meter van het ketelhuis: f 700,-."

Het pakhuis (op de binnenplaats), eveneens van steen gebouwd, met pannen gedekt en met "verwulfd sousterrein, zijnde de voormalige rijstpellerij", was gelegen op ongeveer negen meter afstand van

genoemde fabriek. Als toelichting werd nog gegeven dat de margarinefabriek werd gedreven door stoom, verlicht door gas, en was gebouwd van steen, met uitzondering van de houten loods.

Wat is er nog te zien?

De margarinefabriek was gevestigd in de nu nog bestaande laagbouw op de binnenplaats. De heer G. Sturm, die werkte bij De Schrijver, de latere gebruiker van de panden van de opgeheven margarinefabriek, wist zich in 1990 nog te herinneren dat in het fabrieksgebouw een soort sleuf liep die gebruikt werd als garageput (smeerput). Onder het gebouw bevinden zich een kelder en een gang, bekend als de 'Monnikengang', die doorloopt onder de tuin van Seisstraat 25. De bewoners van dit pand hebben via een luik toegang tot deze gang waarin een plavuizen vloer ligt. Er zijn Middelburgers die beweren dat deze gang een onderdeel is van een gangenstelsel onder de stad, maar dat betwijfel ik.

Het hoge pakhuis op de binnenplaats was in gebruik als koelhuis en wordt nu gebruikt als woning. Onder dit gebouw is ook een kelder, waar vroeger de botervaatjes werden gemaakt door onder anderen De Schrijver die als kuiper bij de margarinefabriek werkte. Aan de linker zijmuur van het voormalige koelhuis (tegenover de huidige hoofdingang) op de binnenplaats, zijn nog de restanten van een vroegere aanbouw te zien. Zeer waarschijnlijk was dit de ruimte waar de stoomketel voor de koel- en ijsinstallatie stond. Dergelijke ketels stonden volgens een wettelijke veiligheidsverplichting altijd buiten de fabrieksruimte om de schade bij het ontploffen van de ketel zo beperkt mogelijk te houden.

Het pakhuis aan de straatzijde bevindt zich achter de muur waarop de huisnummers 19 en 23a zijn bevestigd. Een gedeelte van het pakhuis (23a) is zelfs in gebruik als woonhuis, een mooi voorbeeld van hergebruik van industrieel erfgoed. Het kantoor van de margarinefabriek lag links naast het poortje en is nu het gele huis op Seisstraat

Advertentie van de N.V. Middelburgsche Kunstboterfabriek 'Onze Margarine' in het Adresboek van Middelburg uit 1894.

17. Het voormalig kantoor aan het Seisplein is waarschijnlijk in de loop van de tijd verbouwd. De woning van M.P.A. Proos was gelegen aan de Seisdam Q 23, thans nummer 22, waar nu rustend huisarts De

la Hayze woont. Zijn tuin grensde aan het hoge pakhuis op de binnenplaats van de Seisstraat.

Personeel, productie en afzet

In de gemeenteverslagen staan veel interessante gegevens over het personeel, de productie en de afzet.

In 1881 werkte de margarinefabriek met twaalf tot vijftien werklieden, in 1888 met 23 personen, waarvan twee jongens tussen de 14 en 16 jaar en twee tussen de 16 en 18 jaar. Een ziekenfonds voor de werklieden werd in 1890 opgericht in samenwerking met het fonds van Houthandel Alberts & Co. Bovendien werden in dat jaar alle werknemers verzekerd tegen ongelukken.

De grondstoffen voor de productie van de margarine werden hoofdzakelijk uit Amerika aangevoerd via de haven van Rotterdam. Ook uit Frankrijk en Oostenrijk kwamen leveranties, voornamelijk per spoor. Ladingen blokjes werden door de fabriek zelf uit Noorwegen aangevoerd. Het ijs was nodig vanwege een veranderde productiemethode. Door de bewerkte basisgrondstof sneller af te koelen kon men het productieproces aanzienlijk versnellen. Proos haalde niet alleen ijs uit het buitenland maar huurde vanaf 1884 van de gemeente Middelburg een watervlakte van 1.500 vierkante meter in de stadsvest, gelegen bij de Seisbuitenbrug, nabij het Seisplein. Het doel was om het op die watervlakte eventueel verschijnende ijs te kunnen verzamelen en te gebruiken in het productieproces voor de vervaardiging van margarine. Proos kreeg toestemming onder de voorwaarde dat hij alle schade veroorzaakt aan gemeentelijke eigendommen ten gevolge van het verzamelen van

ijs op zijn kosten door de gemeente zou laten herstellen.

De aanzienlijke hoeveelheid melk die benodigd was, werd dagelijks geleverd door landbouwers uit Walcheren. Uit het gemeenteverslag van 1887 blijkt dat 25 boeren melk leverden aan de fabriek. Naast vaten werden mandjes gebruikt. In 1889 moest Proos tienduizenden mandjes voor de opslag van margarine van elders laten komen, omdat de in Nederland gemaakte exemplaren niet de juiste vorm en kwaliteit hadden. De Kamer van Koophandel pleitte meteen voor een verbetering van de mandenmakerij.

Het jaar 1890 was niet gunstig voor de margarinefabrieken. Door een buitengewoon hoge productie van boter waren de prijzen van dit product laag en liep de consumptie van margarine terug. De strenge winter zorgde echter voor een groter verbruik van margarine, waardoor de slechte zomerafzet nog enigszins kon worden gecompenseerd.

In 1890 werd naast Amerikaanse oleo ook plantaardige olie uit Nederland en Frankrijk verwerkt. De natuurboter die werd gebruikt, kwam uitsluitend uit Denemarken, omdat de Nederlandse natuurboter "minder geurig en regelmatig was". Het was een tijdelijk probleem, want een paar jaar later werd de Deense boter toch weer gemengd met Hollandse.

Een nieuwe NV

In 1896 veranderde de margarinefabriek van eigenaar en naam. Proos kocht alle bezittingen op en liet een nieuwe naamloze vennootschap oprichten onder de naam N.V. Margarinefabriek M. Proos. Voor de productie vervaardigde men de kisten en kuipwaren zelf te Middelburg.

Er waren ook manden nodig, die van elders werden aangevoerd.

De prijzen van grondstoffen konden flink fluctueren door ontwikkelingen op de wereldmarkt. Zo veroorzaakte de korte Spaans-Amerikaanse oorlog van 1898 een opwaartse druk op de grondstofprijzen. In het gemeenteverslag van 1898 pleitte directeur Proos voor een bestrijding van “deloyale concurrentie” door een wet in de geest van de Duitse wet “Zur Bekämpfung des unlauteren Wettbewerbes”, die zowel voor de margarineverbruikers als voor de fabrikanten van belang zou zijn. Proos doelde op margarinefabrikanten als Van Santen die door middel van grote advertenties op een misleidende manier hun product aanboden alsof het Delftse roomboter was, terwijl het gewoon om margarine ging. Van Santen probeerde ook veel afnemers te winnen door allerlei geschenken aan te bieden bij aankoop van margarine.

Deze praktijken waren Proos in het verkeerde keelgat geschoten. Hij vond dit allemaal zeer verwarrend voor de consument en wenste dat zulke advertenties verboden zouden worden. Volgens hem waren er bewijzen van het feit dat reclame en toegiften op margarine zo overdreven waren dat het kwaad zichzelf ongetwijfeld zou straffen.

Goede en slechte tijden

Ten tijde van droogte was over de vraag naar margarine niet te klagen. De koeien gaven dan weinig melk en de boterproductie zakte in, waardoor de prijs van natuurboter aanzienlijk steeg. De mensen kochten dan liever de goedkopere margarine. De margarinefabrikanten kenden echter ook moeilijke tijden, zoals in 1902 toen de

grondstofprijzen hoog waren door de mislukte maïsoogst in de Verenigde Staten in het jaar daarvoor. Bij schaarste van Amerikaanse en Australische vetten werd meestal een beroep gedaan op vetten van Europese oorsprong.

In 1902 werd het achteraf merken van verpakkingen bij ministeriële beschikking geweigerd. Verpakkingen van katoen of linnen moesten voortaan van ingeweven of geschilderde merken zijn voorzien. Dit gaf echter wel problemen als de voor het bedrukken gebruikte verfstof in de margarine zou kunnen doordringen. Om die reden liet de minister het toe dat de gazen verpakking blanco was, onder de voorwaarde dat op de kist duidelijk het opschrift MARGARINE werd vermeld. Een aanvullende eis was dat voor elk pakje margarine van één pond dat in de kist lag, een velletje papier met het opschrift MARGARINE bijgeleverd moest worden, omdat de winkelier bij het verkopen van een pakje margarine verplicht was de gazen verpakking te voorzien van de wikkel waarop de naam van het product stond.

In 1903 werd gesproken over een verminderde afzet van margarine op het platteland. Voor sommige regio's was dat toe te schrijven aan de lagere lonen van de arbeiders, maar ook aan de lagere prijzen van spek en reuzel, die het toen ook erg goed deden op het brood. De grote werkloosheid in Engeland in 1904 had eveneens een negatief effect op de verkoop. Traditiegetrouw verkocht Proos de meeste margarine in Engeland.

In 1907 vervaardigde de Middelburgse margarinefabriek ook de “fijnste natuurboter uit gepasteuriseerde room”. Helaas kon hiervoor op de botermarkt in Middelburg geen behoorlijke prijs worden bedon-

gen omdat de aanvoer van inferieure boter de markt beheerste. In 1911 steeg de vraag naar margarine niet alleen door de droge zomer en de daardoor optredende schaarste aan boter, maar ook door het uitbreken van mond- en klauwzeer. In 1912 bleken sommige melkleveranciers in Walcheren problemen te hebben met de hoge

Beeldmerk voor het margarineproduct, ingezonden door de N.V. Middelburgsche Kunstboterfabriek, ingeschreven op 23 december 1893 en gepubliceerd in het bijvoegsel van de Staatscourant van 1-3 januari 1894, pagina 14. (Zeeuws Archief, Staatscouranten)

stand van het water op de lagere delen van het eiland.

Bij het uitbreken van de wereldoorlog in 1914 begon de aanvoer van de inmiddels behoorlijk in prijs gestegen grondstoffen te stagneren doordat er regelmatig schepen werden aangehouden. Door ontoereikende voorraden dreigde de margarinefabriek stilgelegd te worden. In 1916 was het al zo erg dat partijen grondstoffen die in april werden gekocht en betaald, op het einde van het jaar nog steeds in Amerika lagen. Inmiddels waren de grondstofprijzen zo gestegen dat hiermee gefabriceerde producten alleen maar verlies zouden opleve-

ren. In het gemeenteverslag van 1917 lezen we dat de margarinefabriek van de heer M. Proos werd stopgezet.

Doorstart?

Daarna gebeurde er echter iets merkwaardigs. Op 9 juli 1917 verschenen Marinus Pieter Adriaan Proos, industrieel, zijn zoon Henri Proos en boekhouder Laurens van Wage voor notaris J.W. Verhulst in Middelburg om de N.V. Margarinefabriek M. Proos op te richten. Deze vennootschap, gevestigd te Middelburg, had ten doel het fabriceren van en de handel in margarine, plantenboter en andere eetbare vetten. Proos bracht al zijn bezittingen in de nieuwe vennootschap. Dat waren de margarinefabriek aan de Seisstraat en een kantoorgebouw en erf aan het Seisplein te Middelburg, bezittingen die hij op 19 maart 1896 had verkregen. Op 5 november 1917 verschenen de statuten van de nieuwe vennootschap in het bijvoegsel van de Nederlandse *Staatscourant* en in een bijvoegsel van 1 juli 1920 van dezelfde publicatie werd melding gemaakt van een statutenwijziging betreffende het volstorten van aandelen. Uit de gemeenteverslagen en de verslagen van de Kamer van Koophandel blijkt echter niets van een doorstart van de margarinefabriek. Sterker nog, in 1917 kreeg de Belg A. Lamote een hinderwetvergunning voor een timmerfabriek en het plaatsen van een stoommachine op een kadastraal sectienummer van de margarinefabriek. Lamote bouwde hier barakken bestemd voor de export naar België, ter vervanging van door oorlogshandelingen verwoeste huizen. Zou de margarinefabriek van Proos dan alleen nog op papier hebben bestaan? Schrover meent in haar proefschrift dat margarinefabrikant

Van den Bergh uit Rotterdam de fabriek van Proos in 1917 opkocht. Dat zou ook kunnen blijken uit het opmaken van de akte voor een notaris uit Rotterdam. Van activiteiten in de margarinefabriek te Middelburg bleek echter niets meer in de gemeenteverslagen en de verslagen van de Kamer van Koophandel en Fabrieken van na 1917. Wel moet er volgens de heer G. Sturm uit Middelburg ten tijde van de opheffing een klacht van een Belgische margarinefabrikant zijn gekomen over schending van een octrooi door Proos, hetgeen tot gerechtelijke stappen zou hebben geleid, maar helaas heb ik hier nog geen gegevens over kunnen vinden.

Reclame

Proos verkocht veel margarine in Engeland. Zijn fabriek was daar bekend onder de naam *The Middelburg Margarine Works* en hij had volgens een advertentie uit 1905 een kantoor in Londen op het adres 39 Seething Lane.

De beeldmerken voor Proos' margarineverpakking waren in de Engelse taal. Een merk, ingeschreven in 1893, bestond uit een aantal jockeys op paarden die tijdens een race een vlaggenstok passeren waaraan een wimpel hangt met de tekst "The Horse Race". Een tweede merk, ingeschreven op 15 maart 1897, vertoonde een kat die op een viool speelt terwijl hij met zijn poot een muziekboek probeert open te houden. Linksboven de kat vinden we de tekst "1st Fiddle".

Nieuwe bestemmingen

Zoals gezegd, werd in 1918 in de voormalige margarinefabriek een timmerfabriek opgericht door de Belg A. Lamote. Hij bouwde hier houten woningen (barakken),

bestemd voor de export naar België, ten tijde van de Eerste Wereldoorlog.

In 1925 verkreeg W. de Schrijver een hinderwetvergunning voor de oprichting van een bewaarplaats voor jachtpatronen in de Seisstraat Q 10. Dit was het voormalige woonhuis behorend bij de margarinefabriek. W. de Schrijver was voorheen werkzaam

Beeldmerk voor het margarineproduct, ingezonden door M.P.A. Proos van de N.V. Middelburgsche Kunstboterfabriek, ingeschreven op 15 maart 1897 en gepubliceerd in het bijvoegsel van de Staatscourant van 1 april 1897, bladzijde 42. (Zeeuws Archief, Staatscouranten)

als kuiper bij de margarinefabriek. In 1925 of 1926 was J.A. de Schrijver, handelaar in landbouwwerktuigen, verhuisd van de Vlasmarkt K 161 naar Seisstraat Q 10/11 en begon W. de Schrijver een zaak in landbouwartikelen aan de Seisstraat Q 7. Het voormalig pakhuis van de margarinefabriek aan de Seisstraat (dus niet op de binnenplaats) kwam in het bezit van de bekende Middelburgse architect Goethals*. Zijn timmermanswinkel was gevestigd op Seis-

straat 18. De weduwe Goethals verkocht het pakhuis na de Tweede Wereldoorlog aan de heer Schipper.

Tot 1962 was in de voormalige margarinefabriek en in het koelhuis een machinefabriek gevestigd. Daarna gebruikte de firma Engelbert tot 1966 de gebouwen voor de opslag van onderdelen van landbouwmachines. In dat jaar kwam hier de Zebo-bandenhandel van de heer Goedbloed. Na een jaar of vijf werd deze zaak afgelost door ijzergieterij Boddaert, die het pakhuis benutte voor het opslaan van gietmallen. Rond 1975 meldde de politie zich aan als gebruiker en in 1985 kwam het pand in handen van particulieren.

A.F. Franken

* Meer over deze architect in 'De Wete' van oktober 2001 (30e jaargang, nr. 4), pp. 14-24.

Geraadpleegde bronnen

Zeeuws Archief te Middelburg:

– Archief Bank Hondius, waarin opgenomen archief van Fa. P.L. de Bruijne en Zoon, inv.nr. 314.

– Archieven notarissen in Middelburg: 1876-1920.

– Bevolkingsregister Middelburg.

– Archief Houthandel Alberts, inv.nr. 1013.

– Verslag gedaan door Burgemeester en Wethouders aan de gemeenteraad van Middelburg (gemeenteverslag), 1879-1936. Hierin o.a.

opgave van de verleende hinderwetvergunningen in hoofdstuk Nijverheid.

– Adresboekjes Middelburg 1894, 1917.

– Naamlijst Middelburg 1876: verkochte goederen op 31 mei 1876.

– Bijvoegsel Staatscourant 1894, no. 1 (1-3 januari) en 1897, no. 77 (1 april): beeldmerken margarine.

Literatuur:

– B. van Eysselsteyn, 'De geschiedenis van de margarine', Rotterdam 1957.

– 'Gids door Walcheren', Middelburg 1905, advertentie margarinefabriek.

– E.M.G. Jongma, 'Vrouwenschiereiland, professionele vrouwennetwerken in het leven van dr. H.C.M. Ghijsen (1884-1976)', Stichting Regionale Geschiedbeoefening Zeeland, uitgave 14 (1995).

– M.L.J.C. Schrover, 'Het vette, het zoete en het wederzijds profijt, arbeidsverhoudingen in de margarine-industrie en in de cacao- en chocolade-industrie in Nederland 1870-1960', Hilversum 1991, pp. 81, 266.

– J.H. van Stuijvenberg, 'Honderd jaar margarine 1869-1969', 's-Gravenhage 1969.

– N.H.W. Verbeek, 'Margarine', in: *Geschiedenis van de techniek in Nederland, de wording van een moderne samenleving 1800-1890, deel 1. Techniek en modernisering, landbouw en voeding*, Zutphen 1992, pp. 134-169.

Interviews met C.M. Ghijsen, J. de la Hayze, G. Sturm, J.J. Schipper, allen woonachtig te Middelburg.